
Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

Orta Çağlarda Eski Mantık Mirası | The Legacy of Ancient Logic in the Middle Ages

Yazar(lar) | Author(s): Julie BRUMBERG-CHAUMONT

Çeviren(ler) | Translator(s): Ahmet KAYACIK

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

BRUMBERG-CHAUMONT, J., "Orta Çağlarda Eski Mantık Mirası", çev. Ahmet Kayacık, Mantık Araştırmaları Dergisi 2 (2019): 93-114

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mader/issue/52241/654389>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

Orta Çağlarda Eski Mantık Mirası*

Julie BRUMBERG-CHAUMONT

 Çeviren: Ahmet KAYACIK**

Özet

Orta Çağdaki mantık çalışmalarına dair ortak bir eserin bir bölümünün tercümesini içeren bu yazı, kitabın içeriği bağlamında bir giriş makamında olup, gerek Doğu ve gerekse Batı dünyasında Yunan mantık eserlerinin nasıl ele alındığı ve bununla ilgili diğer konular hakkında bilgiler verir. Orta Çağlarda Eski/Antik Mantığın Mirası başlığı altında ele alınan bu bölüm, eserin editörünün yazdığı girişte de belirttiği üzere, M.S. 500-1500 tarihleri arasındaki hepsi Orta Çağ mantığı ile ilgili mantık teorileri ve geleneklerine ait çalışmaları inceler. Bu yazının giriş kısmında, genel olarak Antik Yunanda üretilen fikirler ve malzemelerin Latin ve Arap Orta Çağ mantık geleneklerini nasıl etkilediği ve bu bağlamda mantığın gelişimi sunulur. Aristo'nun eserlerinin Yunanca ve Arapçadan Latinceye tercümeleri ve Yunanca ve Süryaniceden Arapçaya tercümeleri adlı başlıkta ise, Aristo'nun mantık eserleri antik dönem ve Orta Çağlarda mantık öğretiminde kullanıldığı için onun eserlerinin orta çağ döneminde Doğuya ve Batıya aktarılışı konusu ele alınır. Diğer Yunan mantıkçıları adlı başlıkta ise, Aristo'dan sonra gelen Theophrastus, Megara Okulu, Stoacı mantıkçılar ve Galen'in bu alanda yaptıklarından bahsedilir. Daha sonra konu biraz farklılaşır ve eser bağlamında Organon benzeri, daha çok giriş ve açıklayıcı tarzda eserlerden bahsedilen bir kısım karşılaşıyoruz. Burada en dikkat çeken eserler ise, Porphyrios'un İsağojisi, Boethius'un *Introductio ad Syllogismos Categoricalis* ve *De Syllogismo Categoricali* ve Cicero'nun *De inventione* adlı eserleridir. Devamında Aristo'nun eserlerine

CEVİRİ MAKALE

Geliş Tarihi: 02-12-2019

Kabul Tarihi: 02-02-2020

Yayın Tarihi: 02-02-2020

* Bu yazı *The Cambridge Companion to Medieval Logic* (edited by Catarina Dutilh Novaes and Stephen Read, Cambridge, 2016) adlı eserin *The Legacy of Ancient Logic in the Middle Ages* (ss.19-44) adlı bölümünün tercümesidir.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, akayacik@erciyes.edu.tr

Yunanca veya doğrudan Latince yazılan şerhler ve antik Yunan şarihlerin orta çağ Arapça tercümelemleri incelenir. Sondan bir önceki kısımda, Aristo'nun mantık eserlerinden hangisinin nerede ve kimler tarafından okunduğuna dair bilgiler sunulur. Sonuç kısmında ise yazar, yapılanları özetledikten sonra, mevcut yazı içerisinde ele alınan konular hakkında bazı değerlendirmeler yapar.

Anahtar kelimeler: Mantık, Aristo, Orta Çağ, Antik Mantık, Tercümeler, Şerhler

1.1. Giriş

Latin ve Arap ortaçağ mantık geleneklerinin her ikisi de ağırlıklı olarak Antik Yunanda üretilmiş fikirler ve malzemeleri almışlardır. Diğer şeylerin yanı sıra, onlar Aristo'nun geç dönem geç dönem antik şarihlerinden bir disiplin olarak güçlü bir mantık nosyonu, mantıksal içeriklerin değişmez bir standart metin dizisini, bir yorum metodunu, burhani bilgi teorisinin mantıksal öğretinin/öğretimin doruk noktası olduğu mantığın bir epistemolojik yönelimi ve mantığın hem önemli bir başlangıç noktası hem de diğer bilimler için bir alet oluşu, felsefi müfredat içerisinde olan belirli pedagojik ve bilimsel statüyü miras almışlardır (bkz. Sorabji 2004 s. 31 vd.)

Geleneksel olarak, mantık tarihçileri biri Aristonun eserlerinden (M.Ö.4. Yüzyıl), diğeri de Stoalılardan kaynaklanan iki ana eski mantık geleneği belirler. Bugün bildiğimiz üzere, Aristo mantığı, *Organon*, on çeşit yüklemele ilgili olan *Kategoriler*; ifadeler ve onların özelliklerine ait olan *Peri Hermeneias* (*Önermeler*); ve sonra ispat etme hakkındaki kıyas (*Birinci Analitikler*), burhani delil (*İkinci Analitikler*) topikle ilgili ve diyalektik delil getirme (*Topikler*) ve yanlış delilleri (*Sofistik Çürütmeleri*) içine alır. Bunlara bazen "uzun Organon'a" *Retorik* ve *Poetik* de eklenir ki, Arapça mantıkta standart olup, (bkz. Black 1990) ve özellikle de Farabi'nin önemli eseri *İlimlerin Sayımı* ile Latin dünyasına taşınmıştır. Uzun versiyonu pratikte etkili olmasa da, Thomas Aquinas tarafından 13. Yüzyılda uyarlanmıştır (bkz. Marmo 1990; Brumberg-Chaumont 2013 a).

Eski delillere göre Stoa Mantığı diyalojik delil getirmeyele ilgili diyalektik ve onun benzeri olan ve halka yönelik bir bağlamda hakikat arayışı tarafından yönetilen sürekli bir söylem denilen retorike ayrılmış; ayrıca biri tanımlar, diğeri de doğru sunum/beyanın kriterleri hakkında diğeri iki bölüm de belirtilmiştir. Diyalektik, bir taraftan (Stoacı gramer de denilen) özellikle de konuşmanın bölümlerindeki ifadeleri belirtmek ve

dilsel kapalılık ile uğraşırken, diğer yandan da anlamlarla; özellikle de önermeler ve onların yapısı, sınıflaması ve yüklemli kıyaslarla uğraşır.

Bununla beraber iki gelenek tarihi perspektiften eşit değildir. Eski listelerde belirtilen Aristo'nun çok sayıdaki mantık eseri Aristo ve Theophrastus'tan sonraki gelecek nesilde neredeyse tamamen kaybolmuştu. Ancak Aristonun okulu içinde kullanılan bazı 'esoterik' metinler, korunmuş ve Rodoslu Andronikus (M.Ö.1.Y.Y.) tarafından edit edilmişti: bunlar bugün *Organon* diye bilinen şeyi oluşturur. Bunun aksine, önceden doğrulandığı üzere, Stolalıların hacimli mantık eserleri, örneğin Chrysippus'un eski eserler listesindekiler, geç antikitede kaybolmakla kalmamış, ayrıca onlardan hiç biri muhafaza edilememiştir. Başta Diogenes Laertius ve Sextus Empiricus olmak üzere, onların teorilerinin bugün yeniden yapılandırıldığı ana metinler bile orta çağlara aktarılamamıştır (bkz. Colish 1990 ve Ebbesen 2004). Sonuç olarak, kendileri Antikitedeki Stolacılıktan etkilenen ve Orta Çağda okunan yazarlar sayesinde, sonraki yazarlarda sadece çok dolaylı bir etki hissedilebilir.

Orta Çağlardaki eski mantığın mirası hakkındaki çalışma kabaca Aristo'nun *Organon* ve onun benzerleri konusunda Latin ve Arapça tercümelere dair bir soruşturma olarak görülebilir.¹ Bunlar, yüzlerce serhin meydana getirildiği ve Erken Modern döneme kadar üretilmeye devam eden Orta Çağda geniş bir etkiye sahip idi. Fakat bu durum basit ve doğrusal bir tarihi gerektirmez. Aristo kendi *mantığının* bir ders kitabı olarak *Organon*'u yazmamış, modern anlamda kullanılan bir kelime de kullanmamıştır. Aristonun Lyceum'daki yakın halefi Theophrastus, önemli mantıksal yenilikleri hocasının öğretilerine önceden dahil etmişti. Geç Antikitede Aristo mantığına dahil edilen çeşitli yönler ve daha sonra Stoa mantığından kaynaklanan şeylerle Orta Çağa aktarılmış, ayrıca orta-Platoncu (Apuleius), Galenci, Yeni Platoncu (Plotinus, Porphyrius, Themistius) ve Romalı (Cicero, Boethius) kaynaklar (bkz. Marenborn 2007 b), hatta categorematic (konu ve yüklem) ve syncategorematic terimler arasındaki meşhur farklar gibi Teknik antik gramerden bazı şeyler (bkz. Rosier-Catach 2003b). Aristo mantığının hem Latin ve hem de Arap mirasları hakkında en önemli uzantılarına dair bir örneklem olarak, bir kimse Aristo'nun yüklemli kıyaslarına şartlı kıyasların eklenmesinden veya Themistius kaynaklı aksiyomatik topikler kavramından bahsedebilir.

¹ Bu seçimin haklılığı için benim sonuçlarıma bakınız. (Bölüm 1.8.)

Bu miras Orta çağlara bir blok halinde aktarılmamış ve yayılmamıştır. *İkinci Analitikler* ve *Birinci Analitikler*, ilk kitabın 7. Bölümünden sonra, tercümeleleri olsa bile onuncu yüzyıldan önce ilk dönem Süryani² ve Arap şarihlerce çalışılmamıştı. *İkinci Analitikler*'in Latince tercümesi 12. yüzyıla kadara gider, fakat o gerçekte 1230'lardan önce şerh edilmemiştir. *Topikler* ilk dönem Latin Orta Çağında çalışılmıştır ki, bunlar Aristo'nun metinleri ile değil de Boethius'un şerhleri ve ders kitapları vasıtasıyla Cicero'nun çalışmalarıdır. Bu nedenle tercümelerin ve aktarımların tarihi, *Organon*'un farklı versiyonlarının belirleneceği dolaşım ve benimsemelere dair dikkatli bir çalışma ile, Orta Çağda Aristo metinlerini tamamlayıcı veya onun yerine geçecek metinleri ve yanı sıra mantıksal teorilerin anlaşılmasına aracılık eden çeşitli entelektüel sistemler ve filtreleri de hesaba katarak, tamamlanmaya ihtiyaç duymaktadır.³

Sonuç olarak, fiilen orta çağa nakledilen Geç Dönem Antikitedeki mantığın statüsünü yeniden yapılandırmak/kurmak için, biz Orta Çağın antik dönemden miras aldığı şeye tamamen uygun olan metinlere odaklanıyoruz –Sten Ebbesen'in nokta nokta bir 'Grammatical Late Ancient Standat' ile tamamlanacak olan 'Logical Late Ancient Standat' olarak etiketlediği (bkz. Ebbesen 2007). Bu metinlerden bir kısmının Yunanca versiyonları şimdi kayıptır, ancak doğrudan ya da dolaylı olarak orta çağ mantıkçılarına ulaşmıştır. Arap dünyası için (bkz. D'Ancona 2005) bir taraftan İskenderiye okulunun sağladığı şerh ortamı ve diğer taraftan da Boethius'un projesi (bkz. Ebbesen 1990) burada kritik bir rol oynamıştır.

Aşağıda gelecek ilk beş bölüm doğrudan ya da dolaylı olarak aktarılan metinler üzerine olacaktır. Son bölüm bu mirasın yayılım (dolaşım) safhalarının izlerini sürecektir, bu mantık külliyatının ardışık versiyonlarıyla ilgili çeşitli mantık kavramlarının yanı sıra; bu Doğulu ve Batılı kaynakların (contexts) karşılaştırılması ile yapılacaktır.

1.2. Aristoteles: Yunanca ve Arapçadan Latince Tercümeler, ve Yunanca ve Süryaniceden Arapça Tercümeler

---

² Süryanice dördüncü yüzyıldan onuncu yüzyıla kadar Orta Doğu ve Asyanın diğer kısımlarında 'ilmi' edebiyat dili olarak idi. Burada daha sonraki Arapça metin geleneğine zemin hazırladıkları sürece Süryani metinlere ve çevirilere önem verilmiştir.

³ Brumberg-Chaumont'ta bir araya getirilen katkılar için bkz. 2013 b.

Bu bölümün ana odağı Aristo (M.Ö. 4. Y.Y.) ve ardından gelen gelenek üzerine olacaktır, çünkü onun mantık risaleleri hem Antik dönem ve hem de Orta Çağda mantık öğretimi için kullanılan ders kitapları idi; yine onun eserleri hem Doğu hem de Batı orta çağ döneminde tamamen aktarılmıştı.⁴

Modern tenkitli neşirler sağlam bir metin dizisi sunar ki, bunlar Orta Çağda gerçekte ne okutulduğu hakkında bize oldukça iyi bir fikir verir: *Logica Vetus*⁵ ve *Logica Nova* denilen eserler *Aristoteles Latinus* serisinde yayınlandı ve Arapça *Organon* da meşhur 11. Yüzyıl Arapça el yazması Parisinus 2346'da vücut buldu (Bedevi 1948-1952).⁶ Bu eser, Bağdat'ta el-Hasan ibn Suvar (ö. 1017) tarafından hazırlanan bir orta çağ tahkikli neşirini içerir; yani daha önceki Arapça tercümelerin gözden geçirilmiş versiyonu, edisyonlar için kullanılan metinler kenar notları ile listelenmiş ve tasvir edilmiştir. Ayrıca alternative tercüme ve Yunanca ve Arapça şerhler (bkz. Hugonnard-Roche 1992).

Sağlam ortaçağ neşirler olmasına rağmen bir kimse şunu unutmamalıdır ki, onlar var olduğu zaman⁷ onların orta çağ şarihleri tarafından okunması zorunlu değildi veya, en azından sadece olanlar değil (not the only ones): örneğin Abelard *Birinci Analitikler*'e çok daha popüler olan Florentine versiyonundan değil, sadece Boethius'un tercümesinin daha az dolaşımda olan versiyonundan ulaşabilmiştir. İbn Rüşd, Kitap 1'e dair (sonradan normal hale getirilen) Büyük Şerhinde

⁴ Mevcut sentezin dayandığı ana bibliyografik kaynaklar buradadır. Arapça *Organon*'un çeşitli risaleleri için bkz. Hugonnard-Roche ve Elamrani-Jamal 1989 ve Aouad 2003. Arapça gelenek için, Peters 1968'den ayrı olarak, Madkour 1969, Bedevi 1987, Gutas 1988 ve son zamanlarda El-Rouayheb 2011, Zimmerman 1981'in girişi ve Lameer 1994'den fazla bilgi alınabilir. *Kategoriler* konusunda, bkz. Georr 1948; *Şiir* için, Tkatsch 1928-32; *Retorik*'de Aouad 2002. *Organon*'un Süryanice geleneği yoğun olarak Hugonnard-Roche 2002'de ele alınmıştır. Latin geleneği için en önemli bilgi *Aristoteles Latinus* serisindeki *Organon*'un Latince yayının girişinde bir araya getirilmiştir. Latin gelenekte *Sofistik Deliller* için bkz. Ebbesen 1981 ve 2008. *Topikler* için bkz. Green-Pedersen 1984 ve Biard ve Zini Fosca 2009. *Retorik* için, bkz. Dahan ve Rosier-Catacah 1998; *Önermeler* için Kneepkens ve Braakhuis 2003 ve *Vivarium*'un özel sayısı 48, 2010, ed. John Marenbon ve Margaret Cameron (ayrıca *Birinci Analitikler*'le de ilgilidir); *Kategoriler* için, Newton 2008- ayrıca Arapça gelenek ile alakalı, Biard ve Rosier-Catacah 2003 ve Corti ve Bruun 2005; *Birinci Analitikler* için bkz, Corbini 2006 ve De Haas et al. 2001. Üç gelenek için bkz. Burnett 2003.

⁵ Bu kavramın kritik tartışması için bkz. Bölüm 1.7 ve *Logica Vetus* konusundaki Bölüm 8.

⁶ Ayrıca bkz. Bölüm 2, İbn Sina'ya kadar Arapça Mantık.

⁷ Kategorilerin Latince tercüme ile ilgili ortaya çıkan problemler için alta bkz.

İkinci Analitikler'in, Paris el yazmasında muhafaza edilen Ebu Bişr Matta'nın (ö. 940) yaptığından farklı, daha az bilinen başka bir başka versiyonundan başlıklar almıştır. Aynısı İbn Sina'nın *Şiir'i* hakkında da söylenebilir. Diğer bir zorluk ise kronolojiktir; daha sonra (Bölüm 1.6'da) göreceğimiz gibi, bu tercüme hepsi simültane yapılmamış, felsefi müfredat içerisinde temel bir metin olarak kullanılmış ya da şerh edilmiş ve böylece yaygınlaşmış ve ulaşılabilir olmuştur.

Kategoriler Süryaniceye beş kez çevrilmiştir: biri önceden Sergius'a (ö. 536) atfedilen anonim; biri Edessa'lı Jacob'ın (ö.708) basılmamış, biri George of Arabs (ö. 724) tarafından yayınlanmış; biri Jonas the Monk adlı bir yazarın yaptığı kayıp tercüme; bir diğeri yine kaybolmuş tabip Huneyn b. İshak (ö.873) tarafından yapılmıştır –İbn Suvar'ın kenar notlarına göre. Huneyn'in oğlu İshak b. Huneyn'in (ö. 910) babasının kayıp Süryanice versiyonundan Arapça tercümesi vardır: Bu Paris el yazmasında ortaya çıkan (var olan) gözden geçirilmiş versiyondur. *Kategoriler*'le ilgili Paris el yazmasındaki kenar notları Georr'da (1948) yayınlanmıştır. Cassidorus'a göre *Kategoriler*'in metni Latinceye ilk defa Marius Victorinus (M.S. 4. Y.Y.) tarafından çevrilmiştir. Boethius altıncı yüzyılda bir çeviri sunmuştur (bazı el yazmaları muhafaza edilmiştir, ilki dokuzuncu yüzyıldandır). Diğer versiyon Boethius'un metninden yapılmıştır: bu "komposit tercüme" (çok az el yazması korunan) dokuzuncu yüzyıldan önce kopya edilmiştir, fakat bu daha sonra önceki el yazmalarında bulunan Boethius'un tercümesiyle düzeltilmiş ve yeniden bozulmuştur. İşte Orta Çağda 300'den fazla el yazmada fiilen tedavülde olan sağlam olmayan "bozulmuş kompozit" (metin) budur. *Aristoteles Latinus* editörleri Boethius'un metnini ve karma tercümenin 'bozulmamış' metnini yeniden inşa ettiler, ancak onlar sağlam olmaması sebebiyle standart versiyonunu edit etmediler. 1226'da Moerbeke'li William'ın Latinceye de tercüme ettiği daima Simplicius'un şerhiyle tedavülde olan yeni bir tercüme yaptı. Bu tercüme (yirmiden fazla el yazmada muhafaza edilip) daha nadiren okunmuştur.

Önermeler Süryanice'ye üç defa tercüme edilmiştir, biri modern bir yayın ile muhtemelen Probus (M.S. 6. Y.Y.) tarafından; ikincisi George of the Arabs (ö. 724) tarafından, ayrıca edit edilmiş; üçüncüsü de kayıp olan, yine Huneyn b. İshak'a (ö.873) atfedilir. Paris el yazması, önceki nüshalardan ilavelerle beraber, muhtemelen daha önce babasının Süryanice çevirisinden yapmış olduğu İshak b. Huneyn'den olan Arapça tercüme ihtiva eder, bu versiyon Farabi'nin Büyük Şerhinde şerh ettiği metne benzeyen/karşılık gelen bir tercümedir. Paris el yazmasının kenar

haşiyeleri şimdiye kadar yayınlanmamıştır. *Önermeler* Boethius tarafından Latinceye tercüme edilmiştir (350'den fazla el yazmada korunmakta olup, en eskisi dokuzuncu yüzyıldandır). Ammonius'un şerhini de (1268) tercüme ettiği zamanda Moerbeke'li William tarafından yapılmış yeni tercüme, yalnızca dört el yazmada muhafaza edilmiştir.

Topikler'in halen kayıp olan bir kaç Süryanice tercümesi yapılmış olup, özellikle birisi Beledli Athanasius'a (ö.686) ve biri de Huneyn b. İshak'a atfedilir. Üç Arapça tercümesi yapılmıştır, biri Timotheus I (ö.823) tarafından, kayıp, biri Yahya b. Adi (ö.974) tarafından, bu da kayıptır. Paris el yazmasındaki Arapça metin Ebu Osman ed-Dımeşki (ö.920) tarafından doğrudan Yunancadan yapılmış olup -1-7. kitaplar- ve onun çağdaşı İbrahim b. Abdullah (kitap 8) tarafından Huneyn'in kayıp Süryanice tercümesinden. *Topikler* Latinceye üç defa tercüme edilmiş, fakat en çok okunan tercüme Boethius'un yaptığı olup 250'den fazla el yazmada muhafaza edilmiştir, en erkeni on ikinci yüzyıldan olup çoğu on üçüncü yüzyıldandır.

Birinci Analitikler ilkin muhtemelen Probus tarafından Süryaniceye tercüme edilmiş, ancak sadece kitap 1'in 7. bölümüne kadar. Tam bir tercümesi George of Arabs tarafından yapılmıştır. Hepsi kaybolmuş olan, bir kaç diğer Süryanice tercüme (Bedevi'nin edit ettiği) Paris el yazmasının kenar haşiyelerinde belirtilir, onlardan Huneyn b. İshak tarafından yapılan bir tanesi, onun oğlu İshak b. Huneyn tarafından tamamlanmıştır. *Birinci Analitikler*'in ilk Arapça tercümesi, yalnızca bir alıntıdan bilindiği kadarıyla Yahya b. Bitrik tarafından Kindîci çevrede yapılmıştır. Paris el yazmasında yer alan Arapça tercüme Taderi b. Basil (9. Yüzyılın ilk yarısı) tarafından yazılmıştır. Diğer üç tercüme yapılmış olup, şu an hepsi kaybolmuştur. Latin tarafında, Boethius'un *Birinci Analitikler* tercümesi on ikinci yüzyıl kodeksinde ortaya çıktığında iki versiyonda biliniyordu, bazen farklı, bazen de el yazmalarda birbiriyle karışmış olarak, ama sadece 'Florentine' geniş çaplı yayılıma sahipti (250'den fazla el yazması muhafaza edilmiştir). Yazarı bilinmeyen diğer tercüme on üçüncü yüzyılda yazılmış olup (iki el yazması hala mevcuttur). Boethius'un tercümesi Boerbeke'li William tarafından gözden geçirilememiş ve Rönesansa kadar gelmiştir. Üç Latince tercüme metin *Aristoteles Latinus* koleksiyonunda yayınlanmıştır.

İkinci Analitikler, muhtemelen Beled'li Athanase (metin şu an kayıp) tarafından tamamen Süryaniceye çevrilmiştir; kısmen Huneyn b. İshak ve daha sonra onun tümü oğlu tarafından yapılmış, ama metin kaybolmuştur. Bu metinden Ebu Bişr Matta (ö.940) tarafından Arapça

tercüme yapılmış ve Paris yazmasında muhafaza edilmiştir. Yazarı bilinmeyen başka bir tercüme, İbn Rüşd'ün *İkinci Analitikler* kitap 1'e yaptığı büyük şerhte alıntı yaptığı başlıklardan bilinir; bu Philophonus'un şerhiyle ilgili bir metin olabilir. Cremona'lı Gerard on ikinci yüzyılda yaptığı Latince tercüme iki Arapça tercümeyle dayanmaktadır. Ne bu çeviri (dokuz tam el yazması hala mevcuttur) ne de on ikinci yüzyılda 'John' tarafından Yunancadan yapılmış olan diğer tercüme (iki el yazması vardır) dolaşımında olmuştur. (Yunancadan) yapılan en meşhur Latince tercüme on ikinci yüzyılda James of Venice tarafından yapılmıştır (250'den fazla el yazması korunmuştur). Bu eser on üçüncü yüzyılda Moerbeke'li William tarafından gözden geçirmiş (altı el yazması muhafaza edilmiş) fakat asla onun yerini alamamıştır. Boethius'u tercümesi, eğer varsa bile, hala bilinmemektedir.

Sofistik Deliller'in kayıtlarda geçen en az beş tane Süryanice tercümenin hepsi kaybolmuştur, ayrıca üç Arapça tercüme de kaybolmuştur. Paris el yazması metnin üç farklı Arapça tercümesini içerir. Paris el yazmasının kenar notları üç metinle beraber yayınlanmıştır. Bu eser Boethius tarafından Latinceye tercüme edilmiştir, ki bu Orta Çağda standart bir çeviri olmuştur. Bu eser bir kaç on ikinci yüzyıldan, çoğunluğu ise 13 ve 14. yüzyıldan olan 300 el yazmada korunmuştur. Diğer tercüme on ikinci yüzyılda Venice'li James tarafından yapılmış ve on el yazmadaki fragmanlar ile bilinmektedir. Moerbeke'li William'ın 1269 civarında yaptığı yeni tercümeyle gelince, o bir el yazmada mevcut olup Roma'lı Giles hariç Orta Çağda bile tamamen bilinmez kalmıştır.

Aristoteles'in *Retorik*'nin kaybolmuş en az bir Süryanice tercümesi vardır. Paris el yazmasında muhafaza edilen yalnızca bir Arapça tercüme olup, o da anonimdir; muhtemelen Süryaniceden yapılmış önceki bir tercümedir. Bu metin yayınlanmıştır (Lyons 1982). Herman the German 1256'dan önce çeşitli Arapça versiyonlardan Latinceye bir tercüme yapmıştır, iki yazması vardır, ayrıca Arap şarihlerden haşiyelerinin tercümelerini de içerir. Bu metin Roma'lı Giles tarafından biliniyordu ve bundan dolayı da hiç bir tenkitli neşri yapılmamıştır. *Retorik* on üçüncü yüzyılın ortasında bilinmeyen bir yazar tarafından Yunancadan tercüme edilmiştir, bu Orta Çağda neredeyse hiç bilinmeyen eksik bir metindir (dört el yazması muhafaza edilmiştir). Moerbeke'li William'ın 1270'de yapılan tercümesi ise 100 el yazmada mevcuttur. İki Latince tercüme *Aristoteles Latinus* içerisinde yayınlanmıştır.

Poetika'nın eski Süryanice tercümelerinin varlığı kesin değildir, fakat oldukça muhtemel Huneyn b. İshak'ın bir (metni kaybolmuş) tercümesi

vardı. Ebu Bişr Matta'nın (ö. 940) yaptığı Arapça tercümesi, Paris el yazmasında korunmuştur. Yahya b. Adi tarafından yapılan başka bir Arapça tercüme (şimdi kayıp) İbn Sina tarafından *Şifa'nın Şiir* kısmında kullanılmıştır. Aristoteles'in metni Latinceye Moerbeke'li William tarafından sadece 1278'de tercüme edildi. iki el yazmada var olan bu tercüme neredeyse bilinmez olmuştur. Herman the German'ın 1256'da İbn Rüşd'ün *Şiir*'inden (Aristo üzerine orta bir şerh) yaptığı Latince tercüme sayesinde asli olarak Latin ortaçağ yazarlarının bir araya getirdikleri bu risaleye dair bilgi, yirmi altı yazmada korunmuştur.

1.3. Diğer Antik Yunan Mantıkçıları⁸

Mantık tarihlerinde diyalektik yöntemi sebebiyle Platon'dan (M.Ö. 5.Y.Y.) bahsedilir. Onun antik ve ortaçağ döneminde bir mantıkçı olarak statüsü henüz kesin değildir. Aristo'nun mantığı genel olarak, Platon'un diyaloglarında geçen unsurların sistematik (ve öze dönüşlü) yeniden detaylandırılması olarak görülür, özellikle de kıyas, böylelikle Aristo mantığı ile Platoncu diyalektik arasındaki ilişki bazen örtüşen, bazen de hiyerarşik olarak sunulur (bkz. Hadot 1990). Platon'un felsefesinin ortaçağ felsefesi için rolü ve etkisi şüphe götürmez olmakla beraber, Orta Çağda onun metinlerinin aktarılması oldukça sınırlı kalmıştır.

Bugün tamamen kaybolmakla beraber, Theophrastus'un mantık eserleri⁹ (M.Ö.4.Y.Y.) Rodoslu Andronikus tarafından Aristoteles'in eserlerinin yayını ve yeniden keşfi ile birleştirilmiştir. Onlar antikitede bilinmekte olup Galen (M.S.2.Y.Y.) tarafından kendi eserleri listesine göre onlara şerh yapılmış, Alexander (M.S.2-3. Y.Y.) ve Porphyrios (M.S.3.Y.Y.) Boethius'a (M.S.6.Y.Y.) göre şerhler yapmıştır. Ona, Antik dönemde sıklıkla referansta bulunmuş ve bunun sonucu olarak da orta çağ mantığını önemli ölçüde etkilemiştir. Onun yeniliklerinden bazıları şunlardır: birinci şekle beş ekstra modun ilavesi, tümel olumsuz önemelerin döndürülmesinde alternatif bir gerekçe, karışık kıyaslarda küçük öncülde çıkan sonucun modunun kuralı, daha sonra Aristo'nun 'yüklemlili kıyası' olarak anılacak olana 'şartlı kıyasın' ilavesi, "prosleptic" kıyas kavramı, "belirsiz önermeler" fikri ve bir modaliteler teorisi. Bütün bu hususlara Orta Çağdaki bilinen yazarlarda rastlanılacaktır: Apuleius (M.S. 2.Y.Y.) Aphrodisias'lı Alexander ve Themistius (M.S. 4.Y.Y.), Ammonius (M.S. 5.Y.Y.), Philoponus (M.S. 6. Y.Y.), Boethius.

⁸ Aristo ve Aristo şarihleri için bkz. Bölüm 1.5 ve 1.6

⁹ Yeni ilim adamları antik delilere dayanarak mantık için 35'den fazla başlık listelemişlerdir; en çok alıntı yapılan kaynaklar kategoriler, tasdik ve inkar, analitikler ve topikler, bkz. Fortenbaugh et al. 1993 ve Huby 2007.

“Diyalektik okulun” bazen “Megara okulundan” ayrılan asıl mantıkçıları Diodorus Cronus (M.Ö. 4-3. Y.Y.) ve mantıkçı Philo (M.Ö. 4-3. Y.Y.)’dur. Eski kayıtlarda Diodorus’a hiç bir eser atfedilmez, fakat onun mantıkla ilgili görüşleri Philonunkiler ile beraber çok iyi bilinir ve tartışılır, özellikle şartlı önermeler, sonuçlar, modaliteler ve meşhur olan “Master Argument” hakkında olanlar (Bobzien 2005). Yalnızca yazarları aracılığıyla bilinen Megara mantıkçılarının doktrinleri Orta Çağa aktarılamamıştır. Diogenes Laertius ve Sextus Empiricus gibi (gerçekte - y. 1280’de- tercüme edilmiş fakat çok az kullanılmıştır), özellikle şartlıların doğruluğuna dair ölçütler hakkındaki tartışma ve strict implication kavramı. Ama bazı kavramlar Cicero, Aulus-Gellius, Apuleius, Alexander, Themistius, Ammonius, Simplicius, Philophonus ve Boethius’da bulunur. Bununla beraber, bu ifadeler Diodorus ve Philo’nun olabilirlik kavramı ve şartlıların doğruluğu konusundaki kriter için anlaşmadıkları olgusundan haberdar oldukları konusunda orta çağ mantıkçıları için yeterli detayları içermez. Megara diyalektik okulunun eski Stoacılar üzerindeki etkisi, özellikle de bir önermeler mantığının gelişimiyle sorgulanamazdır, ancak bu geleneğin Orta Çağa aktarımı Stoa mantığı kadar sorunludur.

En önemli Stoa mantıkçıları Citium’lu Zeno (MÖ 4-3 Y.Y.), Diodoros Cronos’un öğrencisi Chrysippus (MÖ. 3 Y.Y.), Babylon’lu Diogenes (MÖ. 3-2 Y.Y.) ve Antipater (MÖ. 3-2 Y.Y.)’dir. Önceden belirtildiği gibi, onların eserleri geç antik dönemde çoktan kaybolmuştu. Onların oldukça farklı mantık görüşleri vardı, fakat bu antik ve orta çağ yazarlarınca her zaman bilinmemiş, ne de yeni bilim tarafından dikkate alınmıştır. “Stoa mantığı” diye etiketlenen şey, genelde antik ifadelerle göre mantıkçıların prensi olan Chrysippus’un doktrinlerini yansıtır. Stoa mantığı, Latin Orta Çağında Cicero (MÖ. 1. Y.Y.), Apuleius, Martinaus Capella (MS. 5. Y.Y.), Aulus-Gellius (MS. 4. Y.Y.), Casidorus (MS. 6. Y.Y.) ve Boethius aracılığıyla bilinip, hepsi burhan getiremezler teorisinin tasvirlerini yapmışlardır, yani, *modus ponens* ve *modus tollens* (beş yerine Latin geleneğinde yediye kadar) gibi temel tartışmaya açık şemalar. Augustine (MS. 4.Y.Y.) ve Priscian (MS. 6. Y.Y.) da önemli bir rol oynamıştır. Arap dünyasında, o muhtemelen aslen Galen (MS 2. Y.Y.) ve Aphrodisias’lı Alexander (MS 2-3. Y.Y.) aracılığıyla bilinir. Onların şartlılar için doğrunun ölçütü gibi (strict implication), mantıkla ilgili teorilerinin bazı önemli kısımları Latin mantıkçıları tarafından bağımsız olarak “yeniden keşfedilse” de, Orta çağda mevcut değildi (bkz. Ebbesen 2004). Fakat, onların semantik içeriğinden ziyade mantıksal parçaların (önermesel

operatörler) tipolojisi tarafından yönetilen önermelerin yapısının (olduğu yer olan) önermesel mantık hakkındaki özel fikir, öylesi bulanık bir tarzda aktarılmıştır ki, eğer Stoa mantığının özgüllükleri orta çağ mantıkçılarının anladığı/tanıdığı gibi olsaydı bir kimse bunda şüphe ederdi, hatta 'syncategorematic' terimlerin anahtar bir rol oynadığı moleküler önermelere dayanan sonuç hakkında bir teori geliştirenler bile. Bu özellikle Boethius'un aktardığı şartlı kıyaslarda görülür, harflerin (genelde) önermeleri değil de terimleri gösterdiği ve önermelerin bölümlere ayrılmasında semantik kriterlere dayanan bir Peripatetik teori. Stoacı fikirler Boethius tarafından tesbit edildiği gibi tesbit edilmemiş, hatta o Cicero'nun *Topikler*'inde (bkz. Speca 2001) kanıtlanamazların betimleri üzerine yorum yaptığında bile. Aynısı Arapça durum (context) için de geçerlidir. Augustin'in kendi *De dialectica*'sının içerdiği doğru deliller/ifadelerin olası etkileri -önermesel operatörlerin rolü, içerdeki olumsuzlama dahil ve doğru ve geçerlilik arasındaki fark hakkında-mevcut ilim tarafından yeterince hesaba katılmamış olabilir. Aksine, Stoacı semantiğin özgüllükleri, gramer, dil teorisi ve Augustin'in belirttiği üzere retorik anlayışı, ayrıca Priscian'ın (MS 6. Y.Y.) da belirttiği, Latin Orta Çağa daha iyi taşınmış gözüküyor.

Galen'in (şimdi var olan) *Logical Institutions* adlı eseri Latin dünyasına aktarılmamıştır. Onun Latin Orta çağ mantığına etkisi, asli olarak çok erken Orta çağda dolaşımda olan onun çok etkili tıbbi eserlerindeki metotsal yansımalarından gelmektedir – on birinci yüzyıl *Tegni*'nin eksik *antik tercümesi* on ikinci yüz yılda çok meşhur Salernitan tıp koleksiyonu *Articella*'ya eklendi. Analiz, sentez ve burhanı dile getiren 'düzenli metot' hakkındaki *Tegni*'nin başlangıcındaki gelişmeler, Aristo'nun *İkinci Analitikler*'deki teorileri ile karşılaştırıldığı zaman, bilimsel yöntem hakkındaki orta çağ tartışmalarında bazı yeniliklere yol açmıştır (bir sentez için bkz. Ottoson 1984). Onun mantık eserleri şimdi kayıp olan *On Demonstration* (kısmen bilindiği gözüküyor) eseri ve *Logical Institutions* aracılığıyla Arapçaya aktarıldı, ayrıca onun kıyasların sayısı konusundaki eseri (şimdi kayıp) Huneyn b. İshak tarafından Arapçaya çevrilmiştir.

1.4. *Organon* ve Diğer Mantık Eserlerine Eski/Antik Ortaklar

Ortaçağ *Organon*'u o zaman bilinen Aristo'nun mantık risaleleri, onunla çeşitli derece ve tarzlarda ilgili olan bir grup metinlerden oluşur. Ayrıca Geç Antik dönemde yazılmış ve uyarlanmış ve *Organon*'a 'ortaklar' (yani giriş tarzında veya açıklayıcı metinler) olarak düşünülmüş

bazı standart metinler de vardır. Onların birçoğu, şu an kayıp olan Yunanca eserlerden uyarlanmış veya çevrilmiş olan eski Latin eserleridir.

Organon'a en yakın el kitabı (ortak/arkadaş) hem Doğu hem de Batı Aristo geleneklerindeki Porphyrios'un meşhur *İsagoji*'sidir. *İsagoji* yeni başlayanlar için ortaya konulmuş bir metin olarak, *Kategoriler*'e bir giriş olarak görülebileceği gibi, bir bütün olarak felsefi külliyata ve mantığa da giriştir. Bu eser tümellerin statüsü, cins ve türler hakkındaki meşhur problemi, ortaya çıkarır, ancak buna cevap vermez: o hem mantıksal hem de ontolojik bir cevap varsayar. Onun konuları beş 'yüklemlerdir', (yani, cins, tür, ayırım, hassa, ilinti). Bu eser Geç Antikitedeki metinlerin standart düzeninde ilk sırada yer almış ve bazen de *Organon*'un ilk kitabı olarak sayılmıştır. Latince'ye iki kez çevrilmiştir, ilki Latin retorikçi Marinus Victorinus (MS 4. YY); bu metin Boethius'un Porphyrios'un metni üzerine şerhinin ilk baskısında kullanılmış olup, onun yeniden yapılanması *Aristoteles Latinus* içerisinde bulunabilir. Bu tercüme 350 el yazmada var olup, bunlardan en eskisi sekizinci yüzyılın sonu ve dokuzuncu yüzyılın başlarıdır. Bu eser üç kez Süryanice'ye tercüme edilmiştir, önce ilkin bilinmeyen bir yazar tarafından (edit edilmiştir); ayrıca Athanase of Balad'in 645'de yaptığı gözden geçirilmiş bir tercümesine de sahibiz (kısmi edisyon), ve Paris el yazmasının kenar notlarına göre, kayıp bir tercümesi de İshak b. Huneyn tarafından yapılmıştır. Kayıtlara göre kayıp bir Arapça tercüme daha vardır. Paris el yazmasında yer alan Arapça tercüme Ebu Osman ed-Dımeşkî (ö.920) yapmıştır. Porphyrios'un *İsagoji*'si, Süryanice, Arapça ve Latince tercümelerde son derece etkili idi, her gelenekte meşhur mantıkçılar tarafından yüzlerce şerh yazılmıştır.

Latin dünyasında dikkate alınan bir kaç 'el kitabı' türü vardır. Bazıları aynı konularla ilgili olup Aristocu eserlerde belirtilen ama henüz bilinmeyen mantık metinleri vardır, bundan dolayı da onlar ilim adamları tarafından onların 'vekilleri' olarak sunulmuştur (o zaman bunların bu şekilde anlaşılması konusunda bazı tereddütler olsa da). Bazı metinler ilk dönem orta çağ Latin yazarların *Organon* ile *Trivium*'un üç sanatı arasında, yani, gramer, retorik ve diyalektik, kuvvetli bağlantılar sebebiyle *Organon*'a arkadaş/ortak olmuşlardır; yani "mantık" bu taksimi ortaya koyan Augustine zamanına kadar. Bazı metinler bazı konularda monograflar olup o zamanda bilinen Aristocu eserlerle doğrudan ilgili değildir.

Paraphrasis themistana (ya da *Categoriae Decem*) olarak bilinen sözde Augustin'ci *Kategoriler*, birinci gruba aittir. Bu, Themistius'a atfedilen, muhtemelen şimdi kayıp Yunanca bir eserden adapte edilen bir Latin

metnidir. Bu eser Alcuin tarafından Augustine'e atfedilir ve Aristonun *Kategorileri* henüz okunmazken Carolingian döneminde ders kitabı idi. Kırk el yazmada muhafaza edilmiş olup, çoğunluğu dokuzuncu, onuncu ve on birinci yüzyıllardandır, ayrıca alıntılar yoluyla bu eseri ihtiva eden Alcuin'in *Dialectica*'sının otuz üç yazmasında mevcuttur. Apuleius'un *Peri Hermenias*'ı *Birinci Analitikler*'in ilk yedi bölümünün muhtevası ile ilgilidir. Bu eser şimdi kayıp olan Yunanca bir kaynaktan esinlenmiş olup, burada önceden belirtilen Theophrastus'un bazı fikirleri yankılanmıştır. Bu mantık tarihinde çok önemli bir eserdir, çünkü o muhtemelen Latince delil getirme üzerine yazılan ilk eserdir; o bugün apaçık olarak kabul edilen bir çok kavramı içine alır, fakat burada ilk defa bulunanlar meşhur Zıtlık Karesi gibi şeylerdir.

Boethius'un yüklemli kıyaslara dair iki eseri, *Introductia ad Syllogismos Categoricalis* ve *De syllogism Categoricalis* (ikincisi Latin orta çağ geleneğinde hayli etkili olmuştur), Apuleius'un gibi yüklemli kıyaslar hakkındaki kayıp olan aynı Yunanca eserden esinlenmiş olabilir, ancak doğrudan Porphyrios'un aynı konudaki (bkz. Thomsen Thörnqvist 2014) kayıp eseri üzerine modellenmiştir. Boethius'un *De Hypothesis Syllogismis*'i bugün kayıp ama kısmen bilinen Yunanca bir kaynaktan yararlanmış olup (Babzien 2002), Aristo'nun kendi kıyasının tabii bir tamamlayıcısıdır, çünkü şartlı kıyas Boethius tarafından sadece Aristo tarafından ima edilen kıyasın bir parçası olarak sunulmuş ve onun halefleri olan Eudemus ve Theophrastus tarafından geliştirilmiştir (Stoalılardan söz edilemez). Boethius'un şerhi ve Cicero'ya ait konulardaki eserler, *In Ciceronis Topica* ve *De Differentiis Topicis*, özellikle ikincisi mantık tarihinde tahmin edilemeyecek kadar bir etkiye sahipti. *De Differentiis* evrensel olarak okunan bir ders kitabı idi. O, delil getirmenin dört-katlı sınıflaması, kısaltılmış kıyas olarak entimemin tarifi, delil ve delil getirme arasındaki fark, (kıyas dahil) topiklerin bütün deliller için temel olarak tanımlanması, tümel (maximal) önermeler ve aksiyomatik konular gibi bir çok diğer çok önemli kavramları içine alır. Yüksek Orta Çağda *Organon*'un benzerleri olan diğer metinlerde olanın aksine, onun etkisi Aristonun *Topikler*'inin yeniden keşfinden sonra on üçüncü yüzyılda sona ermemiş ve onun öğretisi çok geç orta çağa kadar taşınmıştır, çünkü o, konuları ilgili olduğu kadarıyla İspanyol Peter'in *Tractatus*'unun temel kaynağıdır.

İkinci grupta biz *Retorika* olarak da bilinen Cicero'nun *De inventione* eserini buluruz, onun *Topica* ve *Rhetorica ad Herennium* eserleri beşinci

yüzyıldan itibaren ona atfedilen dördüncü yüzyıldan anonim bir eserdir. *De inventione* ve *Ad Herennium'*a çok sayıda şerh yapılmıştır, özellikle on birinci ve on ikinci yüzyıllarda. Fakat, bunlara ilgi Marius Victorinus'un (M.S. 4.Y.Y.) *De inventione* üzerine çok meşhur şerhinin yeniden keşfedilmesi sayesinde on birinci yüzyıldan önce yenilenmiştir. Cicero'nun *Topikler'*inin ortaçağ mantığına etkisi Boethius'un şerhi, özellikle de metnin doğrudan yorumlandığı *De Differentiis Topicis'*deki aracılığıyla olmuştur. Cicero'nun eserlerinin Latin Orta Çağ'a aktarılması çok problemsiz olup, metinlerin günümüze kadar ulaşmasını ağırlıklı olarak ortaçağ el yazmaları sağlamıştır. Diğer birçok önemli metin, gramer çalışmasında (öğrenilmesinde) Yüksek Orta Çağ'dan Rönesansa kadar Latin dünyasında standart metin olmuş olan Priscian'ın *Institutiones grammaticae* eseridir. Bu metin ortaçağ mantıkçıları tarafından da çokça kullanılmıştır. Metin daha çok, Yunan gramerci Apollonius Dyscolus'un (M.S. 2.Y.Y.) *Syntax'*ına dayanır; ayrıca şimdi çoğu kayıp olan konuşmanın sekiz kısmı üzerine Apollonius'un monograflarına da dayanır. Bu eserin felsefi olarak kabulü, gramerin –cevher ve araz, dilsel türevler (paronyms), isimler (özel ve genel), fiiller, cümlenin tamlığı, konu, yüklem vb.-mantıkla ortak kavramlarla ilgilenmesi durumuyla açıklanır (bkz. Rosier-Catach 2203 b, 2009, 2010, 2012; Kneepkens 2004; Luthala 2005). Şu da belirtilmelidir ki, Apollonius'dan tevarüs eden Stoacı dilsel referanslara ilave olarak, Priscian kendi zamanındaki Yunan yazarlardan ödünç alarak felsefi bir kelime hazinesi kullanır ki, bu da ortaçağ zihinlerinde mantık ve gramer arasında kaçınılmaz bağlantılar oluşturan bir durumdur (bkz. Luthala, Ebbesen, Garcea ve Brumberg-Chaumont in Holtz et al. 2009).

Marius Victorinos'un yazdığı *De Definitonibus* ve Boethius'un *De divisione* adlı eserleri üçüncü gruba ait olup, muhtemelen (şimdi kayıp olan) Porphyrios'un aynı konudaki eserinden esinlenmiştir. *De divisione* İlk dönem Orta Çağ'da çok etkili bir metin idi ve hala üzerine şerh yapılmaktaydı, örneğin on üçüncü yüzyılın ortasında Albert the Grand'ın şerhi. Bu eser bütünlerin çeşitli tipteki bölünmeleri, farklılıkları ile ilgilenir, böylelikle de integral ve tümel bütün arasındaki fark ve integral ile subjektif unsurlar arasındaki fark gibi, ortaçağ mereology'sine önemli araçlar sunar.

Mantık ve retorikle ilgili ansiklopedi bölümleri de burada belirtilmelidir, özellikle de Yüksek Orta Çağ için, Martianus Capella'nın (M.S. 5. Y.Y.) *Marriage of Philology and Mecure* ve Cassiodorus'un (M.S. 6.Y.Y.) *Institutions* adlı eseri.

1.5. Organon Üzerine Eski Şerhler ve Eserler¹⁰

Bu bölümde tartışılan yazarlar ve eserler Yunanca veya doğrudan Latince yazılmış eski (antik) şerhler ve eski Yunan şarihlerin Arapça ortaçağ tercümeleridir. Farklı derecedeki (durumdaki) parçalar halinde olan veya dolaylı aktarımlar dikkate alınmıştır. Metinler tarihi sıraya göre sunulmuştur.

Rodos'lu Andronicus'un (M.Ö. 1.Y.Y.) neşri ile Aristocu çalışmaların yeniden başlamasından sonra eski Peripatetiklerin yazdıkları eserler, Geç Antik dönemde ve hatta Orta Çağlarda genellikle Simplicius (MS 6 YY) aracılığıyla sadece parça parça biliniyordu. Andronicus *Kategoriler*'i şerh etti ve Boethius of Sidon (Simplicius'tan alıntı yaparak) *Kategoriler* üzerine ve (Galen ve Ammonius'tan alarak) *Birinci Analitikler* üzerine bir şerhin yazarıdır. Boethius'un fikirleri, Themistius tarafından ikinci ve üçüncü şeklin ırcası konusundaki eserinde bir kaç kez zikredilmiştir. Aristo (M.Ö.1.Y.Y.) Apuleius tarafından belirtilmiştir. Sonraki Peripatetik filozoflardan olan Aspasius (M.S. 2.Y.Y.) *Kategoriler* ve *Önermeler* üzerine bir şerhin yazarı olup, Boethius'un *Önermeler* üzerine kendi şerhlerinde alıntı yaptığı bazı özetler sayesinde bilinir. Andronicus'un neşrinde üç temel adımı takip ettiği görülür: külliyyatın başında (girişinde) mantığın yeri/konumu, yani okunacak ilk metinler olarak diyalektik delil getirmenin karşılığında analitiklere verilen bir önem, ve "poietic" sanatlar olarak *Retorik* ve *Poetika*'nın mantıktan çıkarılması. Bu yaklaşım, ya diyalektik ve retorikğin Cicero, Marinus Victorinus ve Boethius'un etkisi altında hüküm sürdüğü orta çağ latin okullarında olduğu gibi, analitiklerin değil de *Organon*'un mantık çalışmaları için doğru olan bir temel oluşturmasından, ya da bir *Uzun Organon*'un çok geçmeden uyarlandığı, Arapça mantıkta olduğu gibi, başka bir *Organon* anlayışının seçilmesi sebebiyle, daha sonraki geleneklerde evrensel olarak takip edilmedi. Bununla beraber, eski Peripatetiklerin ortaçağ mantığına dolaylı etkisi tamamen tanınmayı/kabulü hak etmektedir, çünkü Andronicus'un mantık ve Aristo külliyyatı hakkındaki görüşü şimdiye kadar bilinen altı eseri içeren 'standart *Organon*'u yüzyıllardır şekillendirmiştir.¹¹

Aphrodisias'lı Alexander'ın (M.S. 2-3.Y.Y.) mantık şerhleri ve eserlerinin çoğu etkisinin çok yoğun, fakat dolaylı olduğu Latin Orta

¹⁰ Hepsi Aristo'nun *Kategoriler*'i üzerine öğretilmiş veya yazılmış şerhler olmasına rağmen şimdi kayıptır, Iamblichus (M.S. 2.Y.Y.) ve Proclus (M.S. 5.Y.Y.) burada incelenmemiştir. Gizemli "Allinus" için bkz. Elamrani-Jamal, 151-153.

¹¹ Dahil edilmeyen *Önermeler* ve post-predicaments bölümler (*Kategoriler*'in 11-14. bölümleri) Andronicus tarafından otantik olarak görülmemiştir.

Çağına aktarılamamıştır. Alexander'ın mantık eserleri başlıca Boethius, Ammonius ve Simplicius sayesinde bilinir. Önermelerin döndürülmesi konusundaki bir eser bugün Arapçada mevcuttur (Bedevi 1971, 55-81). Onun şimdi kayıp olan, *Birinci Analitikler* üzerine olan şerhinin başlangıcı (17'ye kadar) Arapçaya çevrilmiş gözüküyor; onun *Topikler* şerhi konusunda da aynı şey geçerlidir. *Kategoriler* üzerine bir şerhin Arapça tercümesi, Paris yazmasının kenar notları için bir kaynak olarak anılır ve Zonta'da (1977) yeni deliller belirlenmiştir. *Önermeler* üzerine bir şerh (ki bir parçası Bedevi'de basılmıştır 1971, 31) Farabi tarafından bilinir. Arapçada bilinen *İkinci Analitikler* üzerine olan kayıp bir şerh sadece Themistius ve Philophonus'tan alıntılar aracılığıyla bilinir.

Biz önceden *Organon*'un benzerlerine ayrılan kısımda Porphyrios'un *İsagoji*'sini belirtmiştik. Porphyrios'un *Kategoriler* ve *Önermeler* üzerine olan şerhlerinin Arapça tercümeleri kayıtlarda belirtilir, ayrıca onun şu an kayıp olan ve Osman ed-Dımeşki'nin yaptığı yüklemli kıyaslar hakkında bir eserin Arapça tercümesi de belirtilir. O, *İkinci Analitikler*'e bir şerh yazmış olabilir, şimdi kayıp olan Arapça versiyonunu Farabi'nin bildiği bu eser, bizzat Albert the Great tarafından alıntılanmıştır (bkz. Chase 2007). Onun dolaylı etkisi çok büyük idi, özellikle de Latin dünyasında; çünkü o Boethius'un mantık metinleri için ana kaynak olarak tesbit edilmiştir, ayrıca Boethius'un *De divisione* ve *De Syllogismo Categorico* eserlerinde ayrı ayrı esinlendiği ve şimdi kaybolmuş olan iki eserin yazarıdır. Onun şimdi kayıp olan *Kategoriler* üzerine büyük şerhi Simplicius'un Latinceye çevrilmiş olan şerhi aracılığıyla Latin yazarlar tarafından bilinmiştir.

Themistius'un *İkinci Analitikler* şerhi 1187'den önce Cremona'lı Gerard tarafından Arapçadan Latinceye çevrilmiştir. Onun *Kategoriler*'i okumasının bazı unsurları Latince *Categoriae Decem*'e taşınmış olabilir, ayrıca 'Paraphrasis Themistiana' olarak adlandırılır (bkz. Yukarıdaki Bölüm 1.4). Themistius'un Latin mantıkçıları üzerindeki etkisi derindir, çünkü onun topikleri taksimi ve onların delil getirmedeki rolü hakkındaki fikri Boethius'un *De Differentiis Topicis* ve onun Cicero'nun *Topikler*'ine şerhinde yeniden oluşturulmuştur. Şimdi kayıp olan Themistius'un ikinci ve birinci şeklin ircasına dair risalesi Ebu Osman ed-Dımeşki tarafından Arapçaya çevrilmiştir.¹² Onun çeşitli konulardaki eserleri (bkz. Hasnawi 2007 ve Zonta 2011), şimdi kayıp, muhtemelen Arap mantıkçıları için mevcut idi. Onun *Birinci Analitikler* üzerine şerhinden parçalar, ed-

---

¹² Bedevi'de 1947'de edit edilmiş ve 1971'de Fransızcaya tercüme edilmiştir.

Dimeşki'nin (yk. 915) yaptığı kayıp bir Arapça tercümeden İbraniceye aktarılmış ve edit edilmiştir (Rosenberg-Manekin 1988). Themistius'un tefsiri hakkındaki bilgi de yine Paris el yazmasındaki *Birinci Analitikler*'in Arapça metnindeki kenar notları ve İbn Rüşd'deki alıntılar aracılığı ile nakledilmiştir.

Ammonius'un *Önermeler* üzerine şerhi 1268'de Moerbeke'li William tarafından Yunancadan Latinceye çevrildi. Ammonius'un *Kategoriler* üzerine şerhinin Süryani şarihler üzerindeki etkisi genel olarak kabul görür. Onun şerhlerinin Arapça tercümelemleri hakkında fazla bir şey söylenemez, ancak onun adı, henüz edit edilmeyen, Paris el yazmasının kenar notlarında diğer filozoflar arasında onun da adı geçer. F.W. Zimmermann (1981) Farabi'nin eski şarihlerden alınmış çeşitli kaynakları içeren bir kodekse ulaştığını düşünür.

Simplicius'un *Kategoriler*'e şerhi 1266'da Moerbeke'li William tarafından Latinceye çevrildi. Simplicius'un etkisi yerleşmiş olmasına rağmen hiç bir Arapça tercümesi bizim tarafımızdan bilinmemektedir (Gatje 1982 ve Chase 2008).

Boethius'un şerhleri Latin geleneği için kesinlikle çok önemli idi. O *İsagoji* üzerine iki, bir de *Kategoriler*'e şerh yazmış (şu an kayıp olan belki bir diğeri daha, bkz. Hadot 1959 ve Marenbon 2014 kritik bir müzakere için) ve iki de *Önermeler* üzerine. Boethius'un şerhleri doğrudan Aristo'nun metninden ziyade, Abelard tarafından yorumlandı. Arap dünyasında daha çok John of Grammatician (Yahya en-Nahvi) adıyla bilinne Philophonus (M.S. 6.Y.Y.), Arapça gelenek için çok etkili idi. Onun dolaylı tesiri, kendisinin derin etkiye sahip olduğu Süryani mantıkçılar aracılığıyla da hissedilebilir. Arapçaya çevrildiği söylenen onun mantık şerhleri şimdi Arapça versiyonlarında kaybolmuştur. (Onun *Birinci Analitikler*'e şerhinin Farabi üzerindeki etkisi Lamer'de tartışılmıştır 1994). Philophonus'un sadece *Birinci Analitikler*'e şerhinin Arapça bir tercümesi kayda geçmemiş, ayrıca aralarında İbn Rüşd'ün de yer aldığı birçok Arap şarhi etkilemiş ve bir kaç kez çalışılmıştır. Philophonus'un mantık şerhleri Latinceye çevrilmemiş, ancak onun dolaylı etkisi kayda değerdir; çünkü o, Latin Orta Çağlarda Alexander adı altında çok geniş çaplı dolaşıma sahip olan ve şimdi kayıp olan *Sofistik Deliller*, *İkinci Analitikler* ve *Birinci Analitikler* üzerine olan şerhler için temel kaynaktır (bkz. Ebbesen 1981 b, 1996, 2008).

1.6. Orta Çağda Yazılmış Ya da Aktarılmış Metinlerin Muhtemel Kaynağı Olarak Kayıp Antik Ders Kitapları

Boethius'un kaynakları ile ilgili James Shiel'in (1958,1990) hipotezine göre, Latin filozofun, çeşitli Yunan şarihlerden alınmış Aristo'nun mantık eserlerinin bir grubuna dair haşiyelerden kopyalanmış bir karışım emir altında idi. Onun hipotezi Sten Ebbesen tarafından 'Bir Kaynak Düşünme Yok' tezi olarak etiketlendi (Ebbesen 1990). Shiel'in delilleri genel olarak bilim adamları arasında kabul görmedi (Barnes 1981); ancak bu, bu tarz el kitaplarının var olmadığı anlamına gelmez.

Daha önce söylendiği gibi, yüklü kıyaslar konusundaki kayıp bir Yunanca el kitabı (Porphyrus aracılığıyla) Apuleius ve Boethius için genel ortak bir kaynaktı ve bu eser Osman ed-Dımeşki tarafından Arapçaya çevrilmişti (şimdi kayıp). Kayıp (fakat kısmen kurtarılmış) şartlı kıyaslar konusunda anonim bir eser son dönem ilim adamları tarafından Boethius'un ders kitabının kaynağı olarak ileri sürülmüştür (Bobzien 2002). John Magee (1988) *De divisione*'nin baskısında Boethius'un Porphyrios'un aynı konudaki kayıp bir eserine dayandığını göstermiştir.

Kayıp Yunanca bir kaynak, Abdullah el-Mukaffa (ö.756) veya onun oğlu Muhammed b. Abdullah el-Mukaffa tarafından *İsagoji, Kategoriler, Önemeler* ve *Birinci Analitikler* için anonim Arapça bir eserin temel oluşturduğunu var saymışlardır. (ed. Danish Pazhuh 1978).

1.7. Yeniden Keşifler, Dolaşım, Kabuller: Kim Ne Okudu ve Nerede?

Latin ve Arap Orta Çağlarının her ikisi için bazı yeniden keşif dönemleri belirlenmiştir. John Marenbon son zamanlarda Latin Orta Çağlarında iki dönem ayrımı yapmıştır -980'e kadarki Carolingian Rönesansı kapsayan bir Roma dönemi ve 1135'e kadar uzayan bir 'Boethius' dönemi. Doğudaki durum ise, Süryani okullarında temel seviyelerde "dört kitap" (*İsagoji, Kategoriler, Önemeler, Birinci Analitikler I, 1-7*) için ayrıcalık tanıdığı bir "kısa" Süryanice *Organon* öğretimiştir. El-Mukaffa'nın risalesinde görülebildiği kadarıyla sekizinci yüzyılda Süryanice benzeri kısa bir Arapça *Organon* vardır. Hem Doğu ve hem de Batıda bir paralel "kısa" *Organon*'un varlığı uzun zamandır kabul edilmektedir. Farabi (ö.950) kaynaklı bir şهادetle, modal kıyasların öğrenilmesindeki teolojik engeller hakkındaki rivayet, tarihi değer olarak bir kenara konulmuştur, daha çok bu fikir sebebiyle Süryani mantıkçılar *Birinci Analitikler*'in Kitap I, bölüm 7'den sonrasına geçememişlerdir (Hugonnard-Roche 2013). Bunun yanında Marenbon (2013) Boethius mantığı ile daha sonra on üçüncü yüzyılda *Logica Vetus* olarak bilinen

mantığı birleştirmenin yanıltıcı olduğunu göstermiştir.¹³ Zira, ikincisi, birincisi değil, *Nova Logica* ile tamamlanacak olan külliyyatın kısmi bir versiyonu olarak görülmüştür. Yeni araştırmalar netice olarak şunu kabul etmiştir, bu önceki dönemlerin *Organon*'u "kısaltılmış" bir *Organon* değildir, bu kabulün diğer aşamaları teleolojik bir yöntem ile karşılaştırıldığında, kendi kendisiyle tutarlı olan bir külliyyat olup, epistemolojik yönlü olmayan, alternatif bir mantık anlayışı doğrultusundadır. Ayrıca şu da not edilmelidir ki, eğer *Organon* Erken Latin şartlarında "kısa" *Organon* olsaydı, mantık yine de "uzun" olurdu, çünkü retorik sistematik olarak diyalektik ile ilişkili olmuştur.

Boethius döneminden sonra, *Nova Logica* zaten on ikinci yüzyılın ortasına kadar yoğun olarak incelenen *Sofistik Deliller'e*, sonra *Birinci Analitikler*, *Topikler* ve en sonunda da gerçekte 1230'larda Robert Grosseteste'nin şerhiyle müfredata girmiş olan *İkinci Analitikler'e* dahil edilmiştir. Bir sonraki aşama William of Moerbeke'nin 1260'lardaki yeni tercümeleri ile uygunluk gösterir.

Bazı metinler ilk olarak alıntılardan bilinse de, Kindî (ö.870) zamanına kadar uzun *Organon* standart olarak görülmüştür: "dört kitap"la ilgili sekizinci yüzyıl özetlerinden ayrı olarak yalnızca *Birinci Analitikler* ve *Sofistik Deliller* Kindî çevresinde tercüme edilmiştir. Tadari (dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı) tarafından dokuzuncu yüzyılda yeni bir Süryanice-Arapça tercüme hareketi başlatılmış, sonra Huneyn b. İshak (ö.876) ve onun oğlu İshak b. Huneyn (ö.910) ile bölüm 1.3'de görüldüğü üzere, ayrıca Ebu Osman ed-Dimeşkî ile devam etmiştir. Onlar *İsagoji*, *Kategoriler*, *Önermeler*, *Topikler* ve *Birinci Analitikler*'in Arapça tercümelerini yapmışlardır.

Onuncu yüzyıl, Ebu Bişr Matta'nın (ö.940) *Birinci Analitikler* ve *Şiir*'in tercümeleriyle büyük bir role sahip olduğu, tercüme, revizyonlar ve neşirler konusunda yeni bir aşama açar. *Organon*'un bütün metinleri Arapçada mevcut hale getirilmiş, Paris el yazmasında vücut bulduğu üzere, sabit bir öğretim metnine götüren, muhtemelen Farabi ve daha sonraki zamanda bilinen *Organon*'u yansıtan bir külliyyat. Yahya b. Adî ile birlikte Ebu Bişr Matta'dan ders alan Farabi'ye göre, kendinden önceki nesilde modal kıyaslar ve *İkinci Analitikler*'in öğretilmesi yaygın değildi; bu ifade, *Birinci Analitikler*'in Latin dünyasına erken bir nakline rağmen modal kıyasa geç odaklanma ve *İkinci Analitikler*'in geç Latin döneminde kabulü ile örtüşmektedir. Bkz. Tablo 1.1.

¹³ Bu on ikinci yüzyıl anonim bir eser olup, altı "küçük" kategoriye içine alır.

Tablo 1.1 *Organon* Tercümeleri

Latince	Süryanice/Arapça
<p>980'e kadar ("Roma Dönemi") <i>Categoriae</i> <i>Decem</i>, Apuleius'un <i>Önrmeleri</i>, Isodor'un <i>Etimolojiler'i</i>, Cassidorus'un <i>Instutions'u</i>, Boethius'un <i>Önrmeler</i> üzerine ilk şerhi (sitematik değil), Porphyrios'un <i>İsagoji'si</i> (parçalı olarak), Cicero'nun <i>Topikler</i> üzerine risaleleri, Victorinos'un <i>De Definitionibus'u</i>.</p>	<p>İlk Süryanice dönem/ilk Arapça dönem (6-8. Y.Y.) "Dört kitap" (<i>İsagoji</i>, <i>Kategoriler</i>, <i>Önemeler ve Birinci</i> <i>Analitikler I 1-7</i>) El-Mukaffa'nın Arapça eseri (sekizinci yüzyıl)</p>
<p>1135'e kadar ("Boethius Dönemi") <i>İsagoji</i>, <i>Kategoriler</i>, <i>Önrmeler</i>, Boethius'un yüklemli ve şartlı kıyaslar'a şerhi, Boethius'un mantık şerhleri, Boethius'un <i>Topikler</i> üzerine şerhi, Boethius'un <i>De divisone</i> eseri. On ikinci yüzyılın ikinci yarısı: yukarıdaki liste + <i>Sofistiik</i> <i>Çürütmelerin</i> sistematik bir incelemesi + <i>Birinci</i> ve <i>İkinci</i> <i>Analitikler</i> hakkında kısmi bilgi. On ikinci yüzyılın sonu: <i>Birinci Analitikler'e</i> ilk şerh.</p>	<p>Kindi'nin çevresi (9. yüzyıl) <i>Organon'un</i> bütününe dair parçalar halinde bilgiler, <i>Sofistik</i> <i>Deliller</i> ve <i>Birinci Analitikler'in</i> Arapça tercümeleri. Dokuzuncu yüzyılın sonu: <i>İsagoji</i>, <i>Kategoriler</i>, <i>Önrmeler</i>, <i>Topikler ve Birinci Analitikler'in</i> Arapça ve Süryanice tercümelerinde yeni dalga.</p>
<p>Üniversite külliyatı (on üçüncü yüzyılın ortası): <i>İsagoji</i>, <i>Kategoriler</i>, <i>Önrmeler</i>, <i>De Sex principiis</i>, <i>Birinci Analitikler</i>, <i>İkinci Analitikler</i>, <i>Topikler</i>, <i>Sofistik</i> <i>Çürütmeler</i> üzerine sistematik çalışma ve şerh = "<i>Logica vetus</i>" + <i>Logica Nova</i>.</p>	<p>Onuncu yüzyıl: <i>İkinci Analitikler</i> ve <i>Şiir'in</i> Arapça tercümeleri; sabit "<i>Arapça</i> <i>Organon</i>"daki önceki tercümelerin gözden geçirilmesi (daha sonra Paris el yazmasında edit edilmiştir).</p>

Yukarıdaki hikaye şunu gösterir; bugün bildiğimiz standart *Organon* ne özgün ne de Orta Çağlardaki *Organon*'un ana (asıl) versiyonudur o çoğu kez ilk dönem Süryanice, Arapça ve Latin tercümelemlerde bir "kısa" versiyon olarak; klasik dönemdeki Arapça mantıkta *Hitabet* ve *Şiir*'le de bir "uzun" versiyonda görülmüştür. Dahası, çeşitli derecelerde "Aristo mantığının" parçaları olarak kabul edilen benzer el kitaplarıyla düzenli olarak genişletilmiştir, bunlar arasında Porphyrios'un meşhur *İsagoji*'si veya Aristo'da hiç bir yerde bulunmayan mantık teorileri ile, ama bu öğretinin bir parçası kabul edilen şartlı kıyaslar ve bölme sanatı gibi.

1.8. Sonuç

İzlenen metodolojik seçimlerin meşrulaştırılması ve malzemelerin seçimi bir sonuç sunmaya değer gözüküyor.

Çünkü Arapça ve Latince bağlamlarında antik metinlerin dolaşımı ve aktarılmasının tarihi, gerçekte on üçüncü yüz yılın sonundan sonra Orta Çağda sona erdiği için, mevcut çalışma bu dönemin ötesine gitmez. Aslında, bu ciltte başka bir yerde ele alınan, beşinci yüzyılda bir "Organon" olarak ne Aristo'nun mantık metinlerinin yeniden keşfi ne de mantık metinlerine dair yerel tercümelemlerin tarihi şu ana kadar yapılan çalışmalarla yeterince belgelenmemiş olarak çalışılmıştır.

Gördük ki, Orta Çağlarda eski Yunan mantığının mirası üzerine inceleme yapmak, genel olarak, bir taraftan Latinceye çevrilen metinlerin, diğer yandan da Süryanice ve Arapçaya çevirilerin ele alınması anlamına gelmektedir; fakat bu iki durum birbirinden ayırt edilmelidir. Bu metot, dil bilgisinin yaygın bir maharet olmadığı Avrupa okulları ve üniversiteleri için tamamen doğru iken, Süryani okullarındaki ve daha sonra Arap olmayan birçok filozofun bulunduğu Şam ve Bağdat'taki çok dilli ortam, bu etkilerin Süryanice ve Arapçaya tercüme edilen metinlerin ötesine gidebileceği anlamına gelir, sadece Yunanca bilgisine sahip olan yazarlar değil, aynı zamanda kendi entelektüel çevrelerinde Yunanca metinlerle dolaylı olarak temas halinde olanlar için de geçerlidir.

Buradaki önemli bir metodolojik seçim, "antik mantığın mirası" olmuştur, bizzat ortaçağ mantıkçıları tarafından antik dönemden gelen "mantık" metinleri olarak görülen metinler kümesi, ayrıca öyle ya da böyle Orta Çağlara aktarılan ve antik dönemde "mantığın" bir parçası olarak öğretilenler. Bu, ortaçağ noetic (akli) ve semantik yansımalarda esas rolüne rağmen, Augustinus'un buraya niçin dahil edilmediğini açıklar; daha az bir dereceye kadar bunun aynısı isimlerin önemi, birlik, teslis, ayırım, tümeller vb. konusunda Yunan babaları için de

söylenbilir.¹⁴ Bunun aksi olarak, Cicero'nun retorik ve diyalektikle ilgili eserleri listeye alınmıştır, çünkü retorik antik ve orta çağ şartlarında sık sık mantığın bir parçası veya en azından, orta çağ *Trivium*'daki gramer ile beraber, ilgili bir disiplin olarak görülmüştür. Galen'in araştırmalarında uzun zaman kabul edilen mantık ve tıp arasındaki güçlü bağlantılar sadece ima edilmiştir. Eski ve orta çağ yüksek eğitim sistemlerinde mantığın özü olarak görülen şeye ayrıcalık tanınmıştır, yani kendi çeşitliliği içinde delil getirmeyi temel alan rasyonel söylev sanatı olarak mantık. Sonuç olarak, o zaman mantığın bir parçası olarak kabul edilen çok sayıdaki 'mantıkla ilgili olmayan' metinler ağırlıklı olarak konulara katkıda bulunmuştur, bununla beraber bilim metodolojisi, epistemoloji, psikoloji, noetic, dil felsefesi, semantik, doğruluk teorisi gibi konular dikkate alınmamıştır. Bütün bunlar mantık tarihinin yönleri olup, uça görünmekle beraber, son araştırmalar bunları desteklemiş ve Orta Çağlardaki eski mantığın mirasının daha iyi/derin anlaşılması için zorunlu bir tamamlayıcı unsur olarak görülmüş, ancak yer nedeni ile bu mevcut katkı içerisinde ele alınamamıştır.

---

¹⁴ Bkz, örneğin, Tertullian ve Augustinus için Ayers 1979; Yunan patristikde tümeller için Zachhuber 1999, Cross 2002 ve Erismann 2011.